

Nedostatečnost ve světle měšťanské epochy: Thomas Mann a Hugo von Hofmannsthal

Štěpán Sirovátka
(Univerzita Karlova v Praze)

OPEN ACCESS

Hovoří-li se o přelomu 19. a 20. století v německojazyčném prostoru, je na místě použít neutrálního pojmu *fin de siècle* oproti např. termínu „dekadence“ — původně zavedenému ve francouzském prostoru v souvislosti se zanikáním římského impéria a aktualizujícímu atmosféru Druhého císařství.¹ Francouzská dekadence je spojena s obdobím, ve kterém se hodnotové představy autorů diametrálně rozcházejí s morálním, sociálním a estetickým kodexem buržoazního systému.² V Německu organický vývoj z této tradice chybí³ a dekadence se jeví být něčím „naroubovaným“, jelikož vesměs nevyplývá z životního pocitu jednotlivých autorů.⁴ Zdá se, že tento rozdíl není jen čistě terminologický, nýbrž charakteristický: zatímco francouzská dekadence obsahuje i protispolečenské, dandyovské gesto, v německém prostoru explicitní společenská opozice chybí a dandysmus se tu objevuje jen sporadicky a vágně.⁵

V přednášce *Lübeck jako duchovní forma života* nastiňuje Mann koncepci německého měšťanství coby duchovního principu. Čerpá tu z pokusu germanisty Josefa Nadlera o periodizaci německé literatury nikoli na základě představy jednotné národní literatury, ale regionálního přístupu: individuálního autora nahrazuje pojem kmen.⁶ Mann potom dle svých slov představuje „patricijsko-měšťský, kmenově lübecký či obecně hanzovní proud v literatuře“.⁷ Mannovi hrdinové, pocházející vesměs z hanzovních měst, představují celou duchovní formu života: pokrevně zděděnou, která v umění existuje dál, pouze na jiné rovině. Umělec „nepřestává být tím, čím byli otcové, nýbrž je znovu právě takový, jen v jiné, svobodnější, zduchovnělejší, symboličtější podobě.“⁸ Transpozici praktických hodnot do duchovní oblasti připi-

1 Rasch 1986, s. 23 n.; Voldřichová Beránková 2012.

2 Briese-Neumann 1985, s. 36.

3 Fischer 1978, s. 84.

4 Briese-Neumann 1985, s. 38.

5 Tamtéž, s. 19. Srov. také Schnitzlerovo označení Hofmannsthala ne jako dandyho, ale jako snoba. Tamtéž, s. 293.

6 Nadler 1912–1918.

7 Mann 2008, s. 11.

8 Tamtéž, s. 20.

suje Mann také Schopenhauerovi, potomku gdaňských obchodníků, který v dopise Goethovi uvádí dědictví po předcích, tedy dolnoněmecké měšťanské ctnosti „věrnost a spravedlnost“, jako určující pro charakter celého svého díla.⁹

Toto měšťanství, jehož vrcholným představitelem je Goethe, Mann prezentuje jako „života vážné vedení“, produktivitu, důstojnost a povinnost. Jde o duchovní a etickou ideu, která má být svrchovaně německá: ideu středu, bez větších extrémů a výstřednosti.¹⁰ Tento typ-kmen je charakterizován také fyziognomicky¹¹ — měšťanské prototypy jsou plavovlasí severané s ocelově modrýma očima, kdežto estéti v Mannově díle mají vesměs oči hnědé, jsou spojeni s jihem a muzikální: často jde o dichotomii otec-seveřan — matka-jižanka/Slovanka. Vývoj nakonec dospěje tak daleko, že se oba typy smísí v jediné postavě (Tonio Kröger, von Aschenbach, Hanno Buddenbrook).

Ačkoliv estétský typ nese dekadentní rysy, snaží se sobě inherentní dekadenci vůli morálně překonat „heroismem slabosti“.¹² Biologický úpadek je do poslední chvíle před okolím skrýván a kompenzován o to vyšším morálním nasazením, z měšťana se stává dekadent, podobně však dekadence nabývá měšťanských rysů: Benátky, město „svůdně oddané smrti“,¹³ jsou totiž pro Manna zároveň důstojným městským státem, obchodním přístavem, který měl vlastní burzu, a lübecký marcipán je *panis Marci*, tedy chléb svatého Marka, patrona Benátek.¹⁴

Mann sám sebe označuje za „kronikáře a vykladače dekadence, milovníka patologického a smrti, estéta se sklonem k propasti“,¹⁵ avšak dekadence je vždy zároveň poměřována touto měšťanskou tradicí. Znamená především „ztrátu zdatnosti“,¹⁶ tedy obchodní ngramotnost: srov. zdatnost (*Tüchtigkeit*) jako epiteton constans mnoha Mannových hrdinů. Dekadence tu znamená proces „odměšťanštění“: je to „odklon od měšťanských hodnot, biologická ztráta pořádanosti, způsobená diferenciací a posílením senzibility“.¹⁷ Podobně Hofmannsthal v *Pohádce 672. noci* hovoří o „tajemné lidské nedostatečnosti“,¹⁸ kterou můžeme chápat také jako „odměšťanštění“ hlavního hrdiny, o kterém víme téměř jediné, a právě to, že jde o potomka bohatých obchodníků („kupecký syn“). Nejde o protispolečenské gesto, nýbrž o prostý „úpadek“ takového starého a opravdového měšťanství do subjektivně-uměleckého“.¹⁹

9 Tamtéž, s. 19.

10 Srov. Hofmannsthalův morálně motivovaný strach před vystupňovaným excesem („orgiemi dekadence“), který spojuje s francouzským symbolismem a anglickým esteticismem. Briese-Neumann 1985, s. 34.

11 Srov. také důležitou roli dialektu v Mannově díle.

12 Mann 1973, s. 26. Podobně u Hofmannsthal: lhostejnost k praktickým záležitostem, kterou pocítuje lord Chandos, je vyvážena „dobrou a přísnou výchovou“ po otci, dávným zvykem „nepromarnit ani hodinu denně“. Hofmannsthal 1998, s. 49.

13 Srov. též Benátky např. u Rilka v *Zápiscích Malta Lauridse Brigga* aj.

14 Mann 2008, s. 26 n.

15 Mann 1960, s. 153 n.

16 Tamtéž, s. 139 n.

17 Mann 2008, s. 18.

18 Hofmannsthal, Hugo von: *Pohádka 672. noci*. Cit. dle Briese-Neumann 1985, s. 172 [překlad autor].

19 Mann 1960, s. 139n.

Nejde o kritiku „vulgární“ buržoazie (jakou bychom mohli nalézt v postoji spisovatele Spinella z Mannovy novely *Tristan*) — tu např. v *Buddenbrookových* zastupují nové generace bezskrupulózních měšťanů, lišících se od konzervativních, až aristokratických *Buddenbrooků*. Svět duchovního měšťanství zůstává morální: skutečný protiklad nevede mezi životem a morálkou, nýbrž mezi životem a krásou, tedy uměním. V tomto bodě se Mann vymezuje vůči Nietzscheho amoralismu: Nietzsche je pro něj *Nietzsche militans*, psychologem dekadence; *Nietzsche triumphans*, odmítající měšťanskou morálku i křesťanství a přitakávající zemi a tělu, je už pro Manna nepřijatelný.²⁰ Etika je oporou života a předpokladem lidské užitečnosti — zatímco židovský etický kodex pře-trval tisíciletí, „zhýralý, estétský a artistní nárudek Řeků zmizel z jeviště dějin velice brzy“.²¹ Protiklad života a krásy znovu vynikne v Mannově přednášce „Platen — Tristan — Don Quichotte“ o Augustu von Platenovi, autoru slavného verše „Kdo na vlastní oči viděl krásu — navěky už bude synem smrti“ (ze skladby *Tristan*), jehož smrt (coby německého učence) na cholery v Syrakusách Mann ve *Smrti v Benátkách* aktualizuje.²²

Dekadence tak potřebuje korektiv (tento korektiv je spatřován v „disciplíně“ a „morálce“).²³ Zároveň však patří k životu podobně jako uvadání a odkvétání k vegetaci: „život sám je umírání, a přesto růst současně.“²⁴ Život a morálka však zůstávají klíčovými pojmy, byť je nutné je ve změněných „biologických“ podmínkách německého měšťanstva transponovat a nově formulovat. Ze setkání měšťanské tradice a „odměšťanštění“ nakonec pro Manna vyplývá:

Takové smíšení v sobě nepochybně obsahovalo mimořádné možnosti — a mimořádná nebezpečí. A co z něho vzešlo, je: měšťák, zabloudivší do umění, bohém, jemuž se stýská po dětském pokoji, umělec se špatným svědomím. Mé měšťácké svědomí mě má totiž k tomu, abych v každém umělectví, v každé mimořádnosti a v každém géniu viděl něco hluboce dvojsmyslného, nekalého, silně pochybného, a je zdrojem mé zamilované slabosti pro prostotu, srdečnost a příjemnou normálnost, negeniálnost a spořádanost (Mann 1979, s. 111).

Bylo již řečeno, že v německém prostoru není příliš silné protispolečenské a protiburžoazní gesto, např. v podobě dobového dandysmu.²⁵ Dandy je myslitelný ve „společenském“ světě, je spojen s velkou dvorskou tradicí, jakou je např. francouzské rokoko nebo feudální dvorská kultura v Anglii — ta však v poreformačním Německu už nebyla.²⁶ Pro Rakousko konstatuje dobová kritika něco podobného, co líčí Mann svými „odměšťanštěnými“ postavami: rakouský typ znamená „německou mysl bez produk-

20 Srov. Mannovy poznámky k plánovanému pojednání *Duch a umění*. In: Wysling 1967, s. 208.

21 Mann 2008, s. 233.

22 Putna 2006, s. 129. Platen výslovně zmiňuje neslučitelnost prožitku krásy s praktickým angažmá, „službou na zemi“.

23 Viz Mannův esej *Sladký spánek*. In Mann 1960, s. 336.

24 Mann 1960, s. 114.

25 I když samozřejmě i esteticismus samotný — tj. bez spojení s dandysmem — má svůj protestní potenciál.

26 Briese-Neumann 1985, s. 290.

tivní síly německého ducha“,²⁷ smísení německého a slovanského živlu (což je přesně situace Gustava von Aschenbacha, potomka německého úředníka a české matky). Takoví jsou i hrdinové raných Hofmannsthalových próz: v „Pohádce“ jde o potomka bohaté buržoazie, ale již bez obchodního ducha, a ani Claudio ze hry *Blázen a smrt* není protikladem měšťana, protože příčinou jeho stáhnutí se ze společnosti není její obecné odmítání, ale neschopnost najít přiměřené formy interakce.²⁸ Opakuje se zkušenost vlastní životní nedostatečnosti, esteticismus tu je spojen s problémem identity a neschopností sociální integrace.

Německá idea je idea středu, která má odpor k excesům, a i v případě, že je diagnostikován proces postupného odměšťanštvování a ztráta dosavadní zdatnosti, je nadále hledána nová etická závaznost a vztah k praktickému životu nebo celku. Potvrzuje se tak, že dekadentní vědomí je zároveň vědomím (sebe)kritickým.²⁹ Nietzscheho „imoralismus“ je pro Manna čistší než např. Wildův dandysmus.³⁰ Nietzsche ostatně zůstává do značné míry moralistou, vzešlým z německých protestantských far.³¹

Tento článek vznikl v rámci grantu GAČR č. 14-01821S *Pokus o renesanci Západu. Literární a duchovní východiska na přelomu 19. a 20. století*.

LITERATURA

- Briese-Neumann, Gisa. *Ästhet — Dilettant — Narziss. Untersuchungen zur Reflexion der fin de siècle-Phänomene im Frühwerk Hofmannsthals*. Frankfurt : P. Lang, 1985.
- Fischer, Jens Malte. *Fin de siècle. Kommentar zu einer Epoche*. München : Winkler, 1978.
- Hofmannsthal, Hugo von. *Lucidor a jiné prózy*. Slovarť : Praha, 1998.
- Mann, Thomas. *Gesammelte Werke in zwölf Bänden. Bd. X*. Frankfurt : S. Fischer, 1960.
- Mann, Thomas. *Gesammelte Werke in zwölf Bänden. Bd. XII*. Frankfurt : S. Fischer, 1960.
- Mann, Thomas. *Konec měšťanské epochy*. Praha : Dauphin, 2008.
- Mann, Thomas. *Novely a povídky*. Odeon : Praha, 1979.
- Mann, Thomas. *Smrt v Benátkách*. Praha : Odeon, 1973.
- Nadler, Josef. *Die Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. Regensburg: Habel, 1912-1918.
- Putna, Martin C. *Řecké nebe nad námi aneb Antický košík*. Praha : Academia, 2006.
- Rasch, Wolfdietrich. *Die literarische Décadence um 1900*. München : C. H. Beck, 1986.
- Scherrer, Paul, Wysling, Hans. *Quellenkritische Studien zum Werk Thomas Manns*. Bern-München : Francke Verlag, 1967.

27 Tamtéž, s. 254. Např. Heinrich Driesmans.

28 Tamtéž, s. 144.

29 Rasch 1986, s. 127 n.

30 „Postavit dandyho Wilda vedle Nietzscheho, který byl čímsi jako světce m imoralismu, by se ovšem dalo považovat téměř za znesvěcující. A přece získává i Wildův dandysmus v readingské káznici, při víceméně dobrovolném martyriu konce jeho života nádech světeťví, který by si jistě získal Nietzscheho velké sympatie“ (Mann 2008, s. 228).

31 „Smysl pro aristokratické způsoby a pro čest, přísnost mravů, úporná záliba v pořádku panovaly tedy i v jeho rodném domě. Chlapec [...] je líčen jako ‚nesmírně způsobný‘, jako notoricky vzorný hoch vyznačující se mravní vážností a zbožným patosem, za což si vyslouží přezdívku ‚malý pastor‘“ (Mann 2008, s. 211).

Voldřichová Beránková, Eva. „Rytíři zapadajícího slunce: Stručná geneze pojmu dekadence ve francouzské literatuře“. In:

Housková, Anna, Svatoň, Vladimír (eds.). *Konec a počátek. Literatura na přelomu dvou staletí*. Praha : FF UK, 2012.

INADEQUACY IN THE LIGHT OF THE BOURGEOIS AGE — THOMAS MANN AND HUGO VON HOFMANNSTHAL

The paper aims to compare two authors of the Fin-de-Siècle from the German-speaking area (Thomas Mann and Hugo von Hofmannsthal) and tries to offer a specific “German” interpretation of contemporary phenomena like dandyism or estheticism. For the German area, Mann’s concept of the bourgeoisie as a spiritual form of life appears to be relevant. It is the idea of the middle way denying any sort of excess and connected with moral obligation. Therefore, German “decadence” is lacking an explicit anti-social gesture (dandyism) and is merely the expression of the process of “Entbürgerlichung”.

KLÍČOVÁ SLOVA:

dekadence — esteticismus — měšťanství — dandysmus
decadence — estheticism — bourgeoisie — dandyism

Štěpán Sirovátka (* 1982) vystudoval bohemistiku a klasickou filologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2012 působí jako doktorand na Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK, kde vede semináře z oblasti české a evropské dekadence. Dizertační práci píše o díle Jiřího Karáaska ze Lvovic se zaměřením na kategorii tělesnosti. O dekadentní poetiku se zajímá také z hlediska specifické recepce antiky, kterou tato literatura představuje — viz např. jeho studie *Dekadence a S. K. Neumann — pokus o antickou interpretaci* (Mundo Eslavo, 2013).